

УДК 93/94

YU ISSN 0350-0802

ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ

ИСТОРИЈСКИ ЧАСОПИС

Књ. LXII
(2013)

Редакциони одбор

ЈОВАНКА КАЛИЋ, МИХАИЛО ВОЈВОДИЋ,
МАРИЦА МАЛОВИЋ-ЂУКИЋ, СРЂАН КАТИЋ,
АЛЕКСАНДРА ВУЛЕТИЋ, МИЛИЋ Ј. МИЛИЋЕВИЋ
LUBOMÍRA NAVLÍKOVÁ, ИЛИЈА ТОДЕВ,
ANGELIKI KONSTANTAKOROULOU,
КОНСТАНТИН НИКИФОРОВ

Одговорни уредник

др Срђан Рудић
директор Историјског института

БЕОГРАД
2013

Недељко В. РАДОСАВЉЕВИЋ*
Историјски институт
Београд

ВИКАРНИ ЕПИСКОПИ ДАБРОБОСАНСКЕ МИТРОПОЛИЈЕ (1766–1878)**

Анстракт: Тема рада су викарни епископи Дабробосанске митрополије у време када се она налазила под непосредном управом Васељенске патријаршије (1766–1878). Објашњено је због чега су они били присутни у тој, а не и у другим епархијама које су претходно припадале Пећкој патријаршији, каква им је била улога и како су бирани. Дати су подаци о томе зашто су носили титулу *митрополит кратовски*. У складу са расположивим изворима, указано је на њихове биографске податке. Закључено је да је међу њима било најмање четири архијереја српског порекла. Они су дабробосанским митрополитима из удаљених области Османског царства били од велике помоћи у упознавању са приликама у митрополији и управљању њоме.

Кључне речи: Османско царство, Васељенска патријаршија, Дабробосанска митрополија, викарни епископи, кратовски митрополити, избор, дужности, права.

Током историје Дабробосанске (Сарајевске) митрополије у периоду османске власти, мењале су се како њене границе, тако и седиште митрополита. Поредак у њој за дуже време се усталио након Београдског мира 1739, којим су Османско царство и Хабзбуршка монархија, након три велика рата која су водили, успоставили границу на природној линији, рекама Сави и Дунаву.¹

* nedeljko.radosavljevic@iib.ac.rs

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Европа и Срби (1804–1918), подстицаји и искушења европске Модерне* (Ев. бр. 177031).

¹ Велики бечки рат 1683–1699, у којем је Света лига хришћанских држава (Хабзбуршка монархија, Млетачка република, Пољска, Папска држава, од 1686.

Дабробосанска (Сарајевска) митрополија била је једна од најугледнијих и најстаријих епархија Пећке патријаршије. Њена прошлост сеже у 13. век, у време када је утемељивач аутокефалне Српске архиепископије, Сава Немањић – Свети Сава, поред осталих установио и Дабарску епископију, са средиштем у манастиру Бања код Прибоја у средњовековној жупи Дабар.² Касније, након османских освајања балканских држава, у време унутрашњих сукоба у Охридској архиепископији у првој половини 16. века³, њен архијереј се 1532. први пут назива и *епископ босански*. Средиште епархије је све до 1575. било у манастиру Бања, а потом је пренето у манастир Рмањ. Дабробосански митрополит носио је и титулу *егзарх Далмације*.⁴ У првој половини 18. века, седиште митрополита пренето је у Сарајево. Како тврди Сава Косановић, то се догодило 1717, у време митрополита Мелентија Миленковића.⁵ Од тада се митропо-

и Русија, истиснула Османско царство из Панонског басена и Мореје; хабзбуршко–османски рат 1716–1718, окончан Пожаревачким миром, којим је Хабзбуршка монархија добила северну Србију са Београдом и узан појас земље уз реку Саву у Босни; хабзбуршко–османски рат 1737–1739, након ког је, Београдским миром, Османско царство повратило подручје јужно од Саве и Дунава, а граница две државе успостављена на природној линији коју су означавале поменуте реке. О наведеним ратовима опширније: *Историја српског народа* 3–1, Београд 1993, 491–573 (Р. Л. Веселиновић); *Историја српског народа* 4–1, Београд 1986, 106–162 (Р. Л. Веселиновић).

² М. Јанковић, *Епископије и митрополије српске цркве у средњем веку*, Београд 1985, 26.

³ Након смрти последњег српског патријарха Арсенија II 1463. године, целокупан простор Пећке патријаршије припојен је Охридској архиепископији. Средњовековна Пећка патријаршија је, дакле, само четири године надживела Српску деспотовину. St. Runciman, *The Great Church in Captivity*, Cambridge 1968, 165–166; Н. Радосављевић, *Православна црква у Београдском пашалуку 1766–1831, управа Васељенске патријаршије*, Београд 2007, 60.

⁴ У периоду 16–17. века дабробосански митрополити су преко својих намесника, најчешће архимандрита манастира Крка, управљали и духовним пословима православних верника у Далмацији. *Азбучник Српске православне цркве по Радославу Грујићу*, прир. С. Милеуснић, Београд 1993, 66; Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве* 1, Београд 1991, 310. Духовна власт над Далмацијом ће касније, услед склапања Конкордата Васељенске патријаршије и Млетачке републике, бити и формално и практично у рукама филаделфијског архиепископа, који је резидирао у Венецији.

⁵ Мелентијев наследник, Гаврило Михаић, најчешће је боравио у манастиру Гомионица, али су наредни митрополити трајно пренели архијерејски трон у Сарајево. С. Косановић, *Хронолошки ред митрополита – епископа српскоправославне*

лија често називала и *Сарајевска* или *Босна-сарајевска*, што су били синоними за стари и најприсутнији назив, *Дабробосанска*.⁶

Епархијска структура Пећке патријаршије се, од обнове њене аутокефалности 1557, састојала од 40–42 епископије и митрополије. Међутим, након окончања Великог бечког рата 1699, она је реорганизована по угледу на Васељенску патријаршију. То се најбоље види кроз смањење броја епархија, односно њихово укрупњавање.⁷ Утицај Васељенске патријаршије на организацију структуре Пећке патријаршије постао је још израженији након Београдског мира 1739. године, када из ње долази и све више патријараха и митрополита. Све епархије Пећке патријаршије од тада су имале ранг митрополије, а њихови јерарси високо митрополитско звање.⁸ Међутим, новоуспостављене митрополије нису се у својим надлежностима разликовале од старих епископија. Њихова самосталност није била ништа већа него пре, нити се радило о било каквим црквеним аутономијама. Немогуће је, дакле, поистоветити положај и улогу епархијских митрополита са положајем и значајем карловачког митрополита као поглавара аутономне, а потом и самосталне цркве, Карловачке митрополије.⁹

Дабробосанске епархије, Босанско-херцеговачки изворник за 1894. годину, 6 (1894) 223.

⁶ Н. Радосављевић, *Грађа за историју Сарајевске (Дабробосанске) митрополије 1836–1878*, Београд 2007, 19.

⁷ На простору који је остао под непосредном османском влашћу, јерусалимски патријарх Доситеј Нотар, иначе коринтски Грк и добар познавалац прилика на Балканском полуострву, у спису под насловом *О архиепископији Пећкој и њој потчињеним епархијама* забележио је 1706. постојање укупно 14 њених епархија, док их је у Хабзбуршкој монархији било 8. Д. Алексијевић, *Прилози за историју српске цркве*, Весник Српске цркве за 1908, Београд 1908, 297–299. У тренутку настанка овог списка, обриси нове аутономне црквене структуре у Хабзбуршкој монархији, Крушедолске (Карловачке) митрополије, су се већ назирани. Ипак, простор који је био под духовном влашћу Пећке патријаршије остао је исти, с тим што је био подељен у две државе, и са 22 епархије од којих неке нису ни имале свог архијереја. Н. Радосављевић, *Православна црква у Београдском пашалуку 1766–1831, управа Васељенске патријаршије*, 74.

⁸ То се не односи на епархије аутономне Карловачке митрополије у Хабзбуршкој монархији, правно утемељене граматом патријарха Калиника I из 1710, којом је њен поглавар носио титулу великог (старијег) митрополита. То је био одговоран акт пећког патријарха, који је у интересу духовног, жртвовао управно јединство цркве. Н. Радосављевић, *Православна црква у Београдском пашалуку 1766–1831, управа Васељенске патријаршије*, 73.

⁹ Исто, 83.

Период од 1766. до 1878. био је веома значајан за историју Православне цркве на Балканском полуострву. То је било време од укидања аутокефалности Пећке, а 1767. и Охридске патријаршије, до аустроугарске окупације Босне и Херцеговине на основу одлука Берлинског конгреса. И док се 1766–1767. радило о реорганизацији административне структуре Православне цркве у оквиру граница Османског царства, спроведене укидањем две помесне цркве, одлуке Берлинског конгреса 1878. довеле су до значајних геополитичких промена, које су се одразиле и на њен правни положај у Босни и Херцеговини.¹⁰

У наведеном хронолошком оквиру, у Дабробосанској митрополији су, уз краће изузетке, владале стабилне прилике. Различито етничко порекло њених митрополита, грчко или словенско (српско, бугарско), није у већој мери утицало на њихову посвећеност духовној мисији коју су показивали. Поглавари Дабробосанске митрополије су, као наслеђе ранијег времена, носили титулу *егзарх Далмације*, док су од двадесетих година 19. века добили и титулу *архиепископ Сарајева*. Назив *егзарх Далмације* био је само протоколаран, јер је управа над православним верницима у Далмацији, сагласно државним границама, припадала филаделфијском архиепископу Васељенске патријаршије, који је имао седиште у Венецији.¹¹ За разлику од тог назива, титула *архиепископ сарајевски* је дабробосанског митрополита уздизала у достојанству изнад неких његових савременика, који су управљали другим епархијама. И то је, посредно, указивало на то колико је велики значај имала Дабробосанска митрополија, мада у структури Васељенске патријаршије то ипак није била ретка појава.¹²

¹⁰ По окупацији Босне и Херцеговине 1878, Аустро–Угарска је имала намеру да црквену структуру стави под контролу, укључујући и именоване митрополита. Конкордатом склопљеним 28. марта 1880. између те државе и Васељенске патријаршије, то је и прихваћено. Патријаршији је остало право приговора уколико је сматрала да су кандидати за митрополите недостојни. Патријарх је изабране кандидате потврђивао и из Цариграда слао Свето миро. Приликом склапања Конкордата, Васељенској патријаршији исплаћено је једнократно 58.000,00 златних пјастера. Н. Радосављевић, *Шест портрета православних митрополита 1766–1891*, Београд 2009, 117.

¹¹ Видети напомену 4. Тек касније, од 1810. под француском, а потом и хабзбуршком влашћу, православни верници у Далмацији добили су свог архијереја. Н. Милаш, *Православна Далмација*, Нови Сад 1901, 436–441.

¹² Београдски и ужичко–ваљевски митрополити су након 1816. такође носили и архиепископску титулу, која у њиховим правима и дужностима није имала практичног значаја. Н. Радосављевић, *Православна црква у Београдском пашалуку 1766–1831, управа Васељенске патријаршије*, 350–355.

Дабробосанска митрополија је једина епархија чији су верници доминантно били православни Срби, а која је, готово у континуитету, имала викарног епископа.¹³ Разлози за то су били њен велики простор, који је обухватао више санцака Босанског пашалука, као и бројност верника. Судаћи по годишњем пореском задужењу бивших епархија Пећке патријаршије, о чему се од 1766. старала Патријаршија у Цариграду, она је међу њима била највећа, све до спајања Рашке и Призренске митрополије у једну, Рашко-призренску митрополију.¹⁴ Поред викарних епископа, помоћ митрополитима у управљању епархијом пружали су и монаси у достојанству протосинђела, које су османске власти у својим актима често називале већилима¹⁵, и који су, такође по потреби, могли да као администратори привремено управљају епархијским пословима. Ипак, њихов значај био је знатно мањи од оног који су имали викарни епископи.

И док је делатност већине дабробосанских митрополита у основи позната, постављање и деловање викарних епископа мало је истражено. Радови у којима се помињу основни подаци о њима су и дела митрополита Саве Косановића, настала још крајем 19. века, али се он пре свега бавио дабробосанским митрополитима, а мање њиховим викарним епископима.¹⁶ Намера овог рада је да, колико то расположиви извори у овом тренутку допуштају, барем делимично расветли њихову делатност, као и да пружи на увид њихове најважније биографске податке.

Викарни епископи, и сами у митрополитском звању, имали су архијерејске ингеренције на целокупном подручју Дабробосанске митрополије, делујући у складу са упутствима и наредбама дабробосанских

¹³ Познато је још само краткотрајно постојање викарног епископа у Ужичко-ваљевској митрополији 1773–1774, када је ту дужност при митрополиту Јоакиму обављао бивши рашки митрополит Јевсевије. Исти, *Ужичко-ваљевска митрополија 1739–1804*, Ваљево 2000, 47–48.

¹⁴ Све до 1808. највећи мир-и-пешкеш плаћала је Дабробосанска митрополија (15.500 акчи), потом Београдска (15.000) и Ужичко-ваљевска (12.000). Од те године, Рашка и Призренска митрополија заједно су плаћале 16.000 акчи. И. С. Јастребов, *Податци за историју српске цркве*, Београд 1879, 32–33.

¹⁵ Већил (арапски *vékil*), пуномоћник, заступник. А. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom – hrvatskosrpskom jeziku*, Сарајево 1985, 639.

¹⁶ С. Косановић, *Шематизам православне митрополије и архидијецезе Дабробосанске за годину 1884, 1885 и 1886*, Дабробосански источник (Сарајево 1887) 1–4; Исти, *Хронолошки ред митрополита – епископа српскоправославне Дабробосанске епархије*, Босанскохерцеговачки источник за 1894, VIII, св. 6 (1894) 221–225; Исти, *Преглед биљежака или извора о дабарским епископима и дабро-босанским митрополитима*, Босанскохерцеговачки источник за 1898, XII, св. 6 (1898) 83–85.

митрополита. Зато је често било неразумевања и маргинализовања њихове улоге од савременика, па и лица у свештеном чину. Тако је за херцеговачког митрополита Јосифа, који је претходно био викарни епископ свом ујаку, дабробосанском митрополиту Калинику I, архимандрит Јоаникије Памучина тврдио да је *прво био рукоположен у празно име за епископа кратовског*.¹⁷

Један од првих шематизама Дабробосанске митрополије, сачињен за године 1884, 1885. и 1886, чији је аутор бивши дабробосански митрополит Сава Косановић, садржи и попис митрополита, али и викарних епископа који су, од утемељења хришћанства на просторима Балканског полуострва до модерног времена, управљали епархијама на простору Босне.¹⁸ На основу података о дабробосанским митрополитима који су изнети у том шематизму, може се закључити да су викарни епископи у тој митрополији, осим два случаја из 17. века, били присутни тек након припајања епархија Пећке патријаршије Великој цркви.¹⁹ У том шематизму се, такође, наводи да је од 1766. до 1878. године 6 од 11 митрополита имало викарне епископе. Међутим, након што је употпунио своја сазнања, Косановић је навео да је дабробосанских митрополита у том периоду било 13, и да је седам њих имало викаре.²⁰ Митрополит Сава Косановић показао је за то време добро познавање историографске литературе на којој је засновао своје закључке. Подаци који су изнети у поменутом Шематизму углавном потичу из цариградског часописа *Νεολογος* (*Неологос*), али и из других извора. То се види и у његовом чланку *Преглед биљежака или извора о дабарским епископима и дабро – босанским митрополитима*²¹, који се такође односи на период који чини хронолошки оквир овог рада. Ипак, Сава Косановић није успео да све викарне епископе идентификује,

¹⁷ Ј. Памучина, *Почетак доласка грчки владика у Херцеговину*, Сабрана дјела, Пале 2005, 255.

¹⁸ С. Косановић, *Шематизам православне митрополије и архидијецезе Дабробосанске за годину 1884, 1885 и 1886*, 3.

¹⁹ Косановић наводи да је митрополит Христифор (1666–1681) имао викарног епископа Дионисија, а митрополит Висарион (1690–1708) епископа Исаију. С. Косановић, *Шематизам православне митрополије и архидијецезе Дабробосанске за годину 1884, 1885 и 1886*, 2; *Велика црква*, у време османске власти уобичајен назив за најстарију и најугледнију помесну православну цркву, Васељенску патријаршију.

²⁰ Исти, *Хронолошки ред митрополита – епископа српскоправославне Дабробосанске епархије*, 221–225.

²¹ Мавро Орбини, Даниеле Фарлати, Вјекослав Клаић... С. Косановић, *Преглед биљежака или извора о дабарским епископима и дабро-босанским митрополитима*, 83–85.

а ни да их тачно ситуира у одређен временски оквир. Новооткривени извори омогућавају да се њихов списак употпуни и да се време када су боравили у Дабробосанској митрополији хронолошки тачније одреди.

Већ је напоменуто да су дабробосанским митрополитима помоћни епископи требали из више разлога, од којих је најважнији био просторна величина епархије. Она је, пре реорганизације Босанског ејалета 1826, у свом саставу имала подручје Клишког и Босанског санцака, уз изузетак његовог дела који је од 1790. до 1817. био организован као посебан, Новопазарски санцак.²² У тадашњим околностима, када је кретање по епархији било могуће само пешке или на коњима, митрополит често не би успевао да се увек нађе свуда где је био потребан, посебно ако је био старији или лошијег здравља. Осим тога, углед који је имала ова епархија Васељенске патријаршије био је такав да су њени митрополити некад бирани и у Свети синод, па су викарни епископи остајали у њој као њихови заменици све време док би они обављали дужност синодског митрополита. Изразит пример те ситуације била је управа викарних епископа Венедикта Краљевића и Јосифа, у време када је митрополит Калиник I био члан Светог синода. Поред тога, не треба занемарити и одласке митрополита преко границе или хапшења од стране носилаца локалне власти, када је улога викарног епископа, или бар опуномоћеног протосинђела, била посебно важна.

Последњи архијереј Пећке, а уједно и први архијереј Васељенске патријаршије на трону дабробосанских митрополита, био је митрополит Серафим. Он је 1766. године са патријархом Калиником II и седам других архијереја потписао молбу за укидање аутокефалности Пећке патријаршије. Те године Серафим је и дошао на сарајевски митрополитски престо, на коме је остао све до 1776. У српској критичкој историографији с краја 19.

²² Клишки санцак укинут је 1828, а његова територија припојена Босанском санцаку. У време управе Омер-паше Латаса (1850–1852), укинута је стара подела пашалука на санцаке, и уведена нова, на кајмакамлуке. Године 1865. санцаци су поново уведени, али је реорганизована њихова мрежа и број у односу на раније стање. Тако су се на простору који је обухватала Дабробосанска митрополија налазили санцаци Сарајевски, Травнички, Бихаћки и Бањалучки. О административној подели Босанског ејалета у 19. веку опширније: Н. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, Сарајево 1982, 232–234. Простор који је од 1790. до 1817. обухватао Новопазарски санцак, највећим делом се поклапао са територијом Рашке митрополије. Н. Радосављевић, *Рашки, призренски и рашко-призренски митрополити 1766–1878*, Ђурђеви Ступови и Будимљанска епархија : зборник радова, Беране – Београд 2011, 658.

века сматрало се да се и у његовом случају радило о Грку²³, али се касније, због његовог доброг односа са свештенством и верницима, као и са економски снажном сарајевском црквеном општином, мишљење померило ка томе да је у питању био архијереј српског порекла.²⁴ И ова претпоставка, заснована, између осталог, и на чињеници да је писао и издавао документа на црквенословенском језику, са пуно елемената народног говора, није била тачна. Радило се о Бугарину, добро образованом рилском монаху, који је прво постао ђустендилски, а потом и сарајевски митрополит.²⁵

Серафим је сам водио послове у повереној епархији. Међутим, неки истраживачи историје православне цркве указују на још једног архијереја у Дабробосанској митрополији, Данила, који се у изворима помиње од 1767. до 1769. године.²⁶ Сава Вуковић био је мишљења да је, након укидања Пећке патријаршије, Васељенска патријаршија на чело Дабробосанске митрополије поставила управо патријаршијског егзарха Данила, али је истакао да није познато до када се он у епархији задржао.²⁷ Како је у то време митрополит Серафим свакако био у Дабробосанској митрополији, митрополит Данил могао је или бити у канонској визитацији, или му помагати као викарни епископ. Ову дилему је решио Владислав Скарић, који је на основу прворазредних извора утврдио да се радило о патријаршијском егзарху Данилу, пристиглом у епархију 1767. ради сакупљања патријаршијских прихода.²⁸ Могућност да патријар-

²³ Н. Радосављевић, *Митрополит Серафим дабробосненски (допълнения към биографията му)*, Историјата и книгите како пријателство, сборник в памет на Митко Лачев, Софија 2007, 222.

²⁴ *Исто*, 222–223; С. Душанић, *Серафим, митрополит дабробосански*, Богословље 14 (Београд 1939) 54.

²⁵ Н. Радосављевић, *Митрополит Серафим дабробосненски (допълнения към биографията му)*, 225–226.

²⁶ С. Давидовић, *Српска православна црква у Босни и Херцеговини од 960. до 1930. године*, Нови Сад 1998, 70. Њега као митрополита помињу и Радослав Грујић и Нићифор Дучић, на шта је указао и Ђоко Слијепчевић, не упуштајући се превише у то да ли је он био у епархији или не. *Азбучник Српске православне цркве по Радославу Грујићу*, 66; Н. Дучић, *Историја Српске православне цркве*, Књижевни радови 9, Београд 1894, 323; Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве* 2, Београд 1991, 459.

²⁷ С. Вуковић, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд – Подгорица – Крагујевац 1996, 159. Вуковић не наводи изворе за податке које је навео о митрополиту Данилу.

²⁸ В. Скарић, *Српски православни народ и црква у Сарајеву у 17. и 18. вијеку*, Изабрана дјела 2, Сарајево 1985, 44.

шијски егзарх буде викарни епископ у једној од словенских епархија на периферији Османског царства, и то митрополиту који је био Бугарин наслеђен из времена Пећке патријаршије, била је веома мала.

Са чела Дабробосанске митрополије Серафим се, вођен жељом за мирним монашким животом, повукао 1776. године у Рилски манастир.²⁹ Наследник митрополита Серафима био је митрополит Кирил, за кога Владислав Скарић и Сава Вуковић износе мишљење да је претходно био *један од Серафимових придворних калуђера*. Митрополит Кирил је, сходно томе, сигурно добро познавао прилике у епархији, и могао је да своју духовну мисију врши без великих тешкоћа.³⁰ Марта 1779. године, Кирил је посебном граматом васељенског патријарха Софронија II позван да из митрополије дође у Цариград. У грамати је наведено да ће се у престо-ници задржати извесно време *због епархијских послова*. У истом документу се, између осталог, помиње и дуг који митрополија има према Патријаршији, и који очигледно није био мали.³¹ Управу над епархијом митрополит је при поласку предао намесницима Јеротеју и Пахомију, који су имали обавезу да уредно сакупљају архијерејске приходе и шаљу уобичајену милостињу у Цариград.³² Намесници које је оставио убрзо су, по одлуци Васељенске патријаршије и одобрењу султана, замењени викарним епископом, митрополитом Јоаникијем. На основу једног фермана пронађеног у Пећком манастиру, Иван Степановић Јастребов изједначава митрополита Јоаникија са будућим рашким, потом рашко-призренским и скендеријским митрополитом Јоаникијем. Јастребов, такође, наводи и то да је Јоаникије био бивши *белокиски владика*. Из тога није сасвим јасно на челу које епархије је Јоаникије претходно био, мада Јастребов појам *белокиски* изједначава са *бјелополски*.³³ Насупрот томе, Светислав Давидовић тврди да су у 18. и почетком 19. века сви викарни епископи дабробосанских митрополита носили титулу *белосијски*.³⁴ Другачије тумачење од Јастребова имао је митрополит Сава Косановић. Он наводи да је викарни епископ Јоаникије, пореклом Херцеговац, у

²⁹ Н. Радосављевић, *Митрополит Серафим дабробосански (допњенија към биорафията му)*, 229.

³⁰ В. Скарић, *Српски православни народ и црква у Сарајеву у 17. и 18. вијеку*, 45; С. Вуковић, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, 277.

³¹ В. Скарић, *Српски православни народ и црква у Сарајеву у 17. и 18. вијеку*, 46.
³² На истом месту.

³³ И. С. Јастребов, *Податци за историју српске цркве*, 28–29.

³⁴ С. Давидовић, *Српска православна црква у Босни и Херцеговини од 960. до 1930. године*, 70

ствари каснији зворнички митрополит, који је на челу Зворничке митрополије био од 1804. до 1807.³⁵ И Сава Вуковић, вероватно такође ослоњен на податке из *Неологоса*, наводи да је Јоаникије прво био помоћник дабробосанског митрополита Пајсија, и да је 1804. постао зворнички митрополит.³⁶ Иако је још 1781. Јоаникије постао призренски, потом 1784. рашки, а 1789. рашко-призренски митрополит, Јастребов је у праву када тврди да је он претходно био викарни епископ у Дабробосанској митрополији, тим пре што је ферман на коме је засновао своју тврдњу пронађен у Пећком манастиру.³⁷ Али, и Сава Косановић и Сава Вуковић такође су у праву када наводе да је викарни епископ митрополита Пајсија архијереј истог имена, који се касније, 1804. године, нашао на челу Зворничке митрополије. Радило се, заправо, о две личности које су поистовећиване, и између којих због истог имена и хронолошки мале дистанце није направљена јасна разлика.³⁸

Биографија будућег рашко-призренског митрополита Јоаникија, кратко време викарног епископа у Дабробосанској митрополији, у доброј мери је позната. Јоаникије је рођен 1731. године у селу Тулеж у Шумадији. Замонашио се, највероватније веома млад, у манастиру Студеница. За тај манастир ће и касније, заједно са најближом родбином, остати јако везан. Будући да се касније, као рашко-призренски митрополит, користио у службеној преписци и грчким језиком, са сигурношћу се може рећи да је стекао добро теолошко и језичко образовање, јер другачије у Васељенској патријаршији тада није ни могао да добије архијерејски чин. Како то образовање није било могуће стећи у месту рођења, али ни у Студеници, он је вероватно провео одређено време у грчким областима, где је и научио грчки језик. Иако се никада није потписивао као *хаџи*, он је у том периоду свакако посетио Свету Гору, можда и Свету Земљу. Сечена теолошка и језичка знања препоручила су га за архијерејски чин.

На чело Призренске митрополије Јоаникије је постављен 1781, затим је 1784, након смене митрополита Никодима, преузео Рашку

³⁵ Сава Косановић наводи да је на лечењу у Сарајеву умро, и да је сахрањен на „сарајевском старом гробљу“. С. Косановић, *Хронолошки ред митрополита–епископа српскоправославне Дабробосанске епархије*, 225; Исти, *Преглед биљежака или извора о дабарским епископима и дабробосанским митрополитима*, 83.

³⁶ С. Вуковић, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, 234.

³⁷ Н. В. Радосављевић, *Јоаникије, митрополит рашко-призренски*, ИЧ 61 (2012) 151, 153.

³⁸ С. Косановић, *Преглед биљежака или извора о дабарским епископима и дабробосанским митрополитима*, 83; С. Вуковић, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, 234.

митрополију, да би од 1789, после смрти призренског митрополита Јевсевија, као администратор поново преузео и ту епархију. Када је у време последњег хабзбуршко-османског рата 1788–1791. манастир Студеница био опљачкан и спаљен, митрополит Јоаникије, који је све време остао у епархији трудећи се да код османских власти заштити вернике, допринео је у великој мери његовој обнови, која је трајала више година. И чланови његове породице, пре свих синовац Христо Стојановић, били су велики приложници Студенице.³⁹ У сложеном окружењу, које је било не само верски, већ и етнички разнолико (православни Срби, исламизовани Срби, Турци, Шиптари муслимани и римокатолици, Грци, Цинцари...), митрополит Јоаникије успевао је да од османских власти добије фермане којима су штићене и мање православне црквене општине, попут оних у Скадру и околини. Фермани о потврђивању његових права издати су у неколико наврата. Када су се војне операције у време Првог српског устанка 1806. пренеле у близину Студенице, манастир је спалила војска Сулејман-паше Скопљака, а његово братство је, са моштима Преподобног Симона (Стефан Урош III Дечански – Свети Краљ), прешло у манастир Враћевшницу. Међутим, митрополит Јоаникије остао је у епархији, и 1808. био званично потврђен и за архијереја призренског, чиме је заправо и формално настала Рашко-призренска митрополија. На њеном челу, Јоаникије је остао до смрти 26. новембра (8. децембра) 1818. године. Сахрањен је у цркви Св. Великомученика Георгија у Призрену. Као архијереј неговао је добре односе са муслиманима, међу којима је имао блиске пријатеље. Они су, такође, искрено жалили због његове смрти.⁴⁰

Када је реч о дабробосанским митрополитима, већ је напоменуто да су, као и остали архијереји, могли бити позвани у Цариград из различитих разлога: некад се радило о њиховом избору за члана Светог синода. Након тога, ретко који од њих би се враћао назад, већ су касније добијали друге, веће и угледније епархије.⁴¹ Архијереји су у престоницу могли бити позвани и због могућих пропуста у управљању епархијом, због чега би можда били кажњени њеним одузимањем, или прогонством у неки од манастира са строгим испосничким

³⁹ Н. В. Радосављевић, *Јоаникије, митрополит рашко-призренски*, 158–159.

⁴⁰ *Исто*, 160–161.

⁴¹ Тако је, на пример, херцеговачки митрополит Јосиф 1835. повучен из епархије да би постао члан Светог синода, али је и даље формално остао на њеном челу. Касније је именован за митрополита Димитријаде, да би се поново вратио у Херцеговину 1848. Исти, *Херцеговачки митрополити 1766–1878*, ИЧ 57 (2008) 183.

животом.⁴² Још једна могућност могла је бити одлука о премештају у нову епархију. Посебно осетљив разлог био је неспоразум архијереја са земаљским властима, који је Патријаршију такође приморавао на њихово повлачење, уколико би они још увек били у домету државних или духовних власти, а не би били подвргнути затворској казни.⁴³ Уважавани су и разлози личне природе: митрополит Серафим је, на пример, желео да се повуче у миран манастирски живот.⁴⁴

Разлог одласка митрополита Кирила на основу пристигле патријаршијске грамате није могуће утврдити али се, с обзиром на то да се не помињу никакве казне, већ само *црквени послови*, може претпоставити да се радило или о избору за члана Светог синода или о одласку у другу епархију. То посредно потврђује и брат новог сарајевског митрополита Пајсија. У том берату, издатом 28. марта 1780, наводи се да му митрополит Кирил *добровољно уступа епархију*. Поред општинских места за ову врсту исправе, други подаци о новом митрополиту, осим да је вредан, да добро познаје народне обичаје, и да је изабран од патријарха и сабора архијереја, у овом документу нису наведени.⁴⁵

Време управе митрополита Пајсија (1780–1802) било је сложено, јер су се спољнополитичке околности, проузроковане даљим отварањем Источног питања, готово увек одражавале и на положај османских хришћанских поданика. Зато је један од његових задатака био да штити вернике како од незаконитих поступака локалних власти, тако и од непромишљених позива на подухвате без изгледа на успех, као што је подизање устанака за ослобођење.

⁴² Због безакоња које је чинио у својој епархији 1814–1815, ужичко-ваљевски митрополит Данило II Јовановић „Алаук“ је одлуком патријарха кажњен строгим прогонством у манастир Метеори, уз минимално месечно новчано издржавање. Тек после шест година, 1821, казна му је ублажена и он је изабран за нишког митрополита. Исти, *Православна црква у Београдском пашалуку 1766–1831, управа Васељенске патријаршије*, 189–192.

⁴³ Дионисије Папазоглу, београдски митрополит, ставио се у време последњег хабзбуршко-османског рата 1788–1791. у пропагандну службу бечког двора, позивајући Србе да се придруже хабзбуршкој војсци у рату против Османског царства. Зато је 1791. емигрирао, а Патријаршија га је и формално сменила и поставила другог митрополита на његово место. *Исто*, 178–179. За Васељенску патријаршију је, у циљу заштите верника, од изузетног значаја било исказивање лојалности државној власти.

⁴⁴ Видети нап. 29.

⁴⁵ С. Кемура – В. Ћоровић, *Прилози за историју Православне цркве у Босни и Херцеговини у XVIII и XIX столећу*, Гласник Земаљског музеја у Босни и Херцеговини 24 (1912), док. 7, 422.

С обзиром на догађаје који су уследили након његовог устоличења, те задатке није било једноставно испунити. Припремајући се за могући рат против Османског царства, Хабзбуршка монархија предузела је низ извиђачких активности како би се њена војска што боље упознала са дубинама Балкана и припремила за успешан продор.⁴⁶ Такве активности биле су опасне за локално становништво, али и за митрополита и свештенство, јер су код османских власти могле да их искомпромитују и изложе одмазди. Митрополит Пајсије свакако је знао за њих, али нема расположивих извора који би потврдили да их је одобравао, нити да је покушавао да их спречи. Ипак, сигурно је то да је у време последњег хабзбуршко – османског рата 1788–1791. у Босни изостао општехришћански устанак у стратешки најважнијим, пограничним областима. Од дела војно способних мушкараца који су се ипак одлучили да приступе хабзбуршкој војсци формиране су, као и на простору Београдског пашалука, добровољачке јединице, *фрајкори*, под командом пуковника Јована Ковачевића и потпуковника Филипа Вукасовића.⁴⁷ Резултат ратних операција на простору Босанског пашалука био је одлазак дела становништва у емиграцију, мада је Свиштовски мир, склопљен 4. августа 1791, гарантовао амнестију свим учесницима антиосманских активности.⁴⁸

На челу Дабробосанске митрополије Пајсије је остао до смрти 1802. године. У сицилу Цареве цамије у Сарајеву сачуван је препис берата од 13. новембра те године, у коме се наводи да је митрополит умро, и да су верници замолили да се именује његов наследник. Свети синод је на његово место изабрао и предложио султану митрополита Калиника I. Султан је тај избор потврдио и новом митрополиту издао уобичајени берат.⁴⁹ За време његове управе, уз митрополита Пајсија били су већ поменути викарни епископи истог имена: Јоаникије, касније митрополит рашко-

⁴⁶ Фрањевачки ред у Босни позван је да у тим активностима учествује, али је одзив његових припадника био слаб. Насупрот томе, део православног свештенства показао је жељу да сарађује у тим извиђачким подухватима. В. Чубриловић, *Босански фрајкори у аустриско-турском рату 1788–1791*, Браство 27 (Београд 1933) 4–6.

⁴⁷ Босански фрајкори, међутим, ни изблиза нису имали тако значајну улогу као србијански. Малобројни и необучени, они су били неспособни за значајније операције у дубини османске територије, а команданти регуларних трупа тражили су да се не мешају са њиховим јединицама. *Исто*, 21–23.

⁴⁸ Мир у Свиштову склопљен је 4. августа 1791. *Исто*, 30–31.

⁴⁹ С. Кемура – В. Ћоровић, *Прилози за историју Православне цркве у Босни и Херцеговини у XVIII и XIX стољећу*, док. 10, 426.

призренски, и Јоаникије зворнички. Оба су по етничкој припадности били Срби. Други Јоаникије, који је постао зворнички⁵⁰ митрополит, дочекао је у епархији новог дабробосанског митрополита Калиника I, и вероватно остао уз њега до одласка у Зворник 1804.

Време управе митрополита Калиника I највећим делом се подударало са ратним периодом Српске револуције, што је положај хришћанског становништва у Босанском пашалуку поново учинило сложеним. Османске власти су пажљиво посматрале прилике у Београдском пашалуку, и водиле рачуна о томе да се устанак не прелије у суседне провинције. У почетку су постојале и везе устаника управо са босанским везиром, Абу Бекир-пашом, али и са појединим муслиманским првацима, попут зворничког Мехмед-капетана или Хаци-бега из Сребренице, којима безвлашће у непосредном суседству није одговарало. И сам Абу Бекир-паша срео се са Карађорђем док је извршавао задатак да се Београдски пашалук очисти од јаничарских одметника, али то није у потпуности успео, јер је Београд остао у њиховим рукама.⁵¹

Године 1804. митрополит Калиник I је сарајевском кадији упутио две, скоро уобичајене жалбе: да не може да наплати све митрополитске приходе, и да му локални чиновници у том послу праве одређене сметње. Његове жалбе стигле су до Порте, која је са два фермана потврдила права која су му дата, и наредила земаљским властима да митрополиту не праве проблеме у њиховом остваривању.⁵²

Калиник I је у Цариграду уживао велики углед, јер је пре априла 1808. године постао синодски митрополит, који је формално и даље наставио да управља Дабробосанском митрополијом.⁵³ У епархији га је, како наводе Владислав Скарић и Сава Вуковић, прво краће време заступао

⁵⁰ Н. В. Радосављевић, *Јоаникије, митрополит рашко-призренски*, 147; С. Вуковић, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, 234.

⁵¹ А. Кос, *Босанско Подриње у устаничким плановима и операцијама*, Српска револуција 1804–1815. и Босна и Херцеговина, Бања Лука 2004, 552.

⁵² С. Кемура – В. Ћоровић, *Прилози за историју Православне цркве у Босни и Херцеговини у XVIII и XIX стољећу*, док. 14, 427.

⁵³ Митрополит Калиник је, као синодски архијереј, потписан у Синодалном акту о самосталности патријаршијске егзархије Мецова у Епиру из јуна 1808. Д. Анастасијевић, *Кроз једну збирку новијих аката Цариградске патријаршије*, Богословље 8, 2 (Београд 1933) 111. На основу његове преписке са писаром који је остао уз викарног епископа Венедикта Краљевића, може се тврдити да је синодски митрополит постао већ у априлу те године. Н. Радосављевић, *Антим Зепос, ужичко-ваљевски митрополит 1802–1814*, ИЧ 60 (2011) 282.

зворнички митрополит Евгеније⁵⁴, да би потом управу у потпуности преузео викарни епископ Венедикт Краљевић. Када је реч о рукоположењу Венедикта Краљевића у архијерејски чин и именовању за викарног епископа, у историографији је изграђен став да је до тога највероватније дошло 1806.⁵⁵ Међутим, уколико је тај податак тачан, поставља се питање зашто је онда било неопходно да управу над Дабробосанском митрополијом преузима зворнички митрополит. У овом случају потребно је исправити хронолошки редослед догађаја. Као што је био случај са ранијим митрополитима, и Калинику I је био потребан викарни епископ, па је Венедикт Краљевић рукоположен неvezано са позивом упућеном митрополиту да дође у Цариград.

Кратовски митрополит Венедикт је поред Јоаникија рашко-призренског, једини викарни епископ у Дабробосанској митрополији чија се биографија у највећем делу може реконструисати. Рођен је 1765. у Кампанису код Солуна, од оца Христодулоса Граматика, Грка, и мајке Александре, која је била бугарског порекла. Монашки чин примио је у манастиру Св. Анастасије код Солуна, да би потом отишао у Букурешт, где је био учитељ деце влашког кнеза. Потом се вратио у Османско царство, једно време боравио у Јањини, а затим отишао у Свету Земљу. Године 1805. дошао је у Далмацију ради сакупљања милостиње за један синајски манастир (*таксид*), а по повратку се задржао у Босни.⁵⁶ Краљевић је, од сабора архијереја који су чинили митрополит Калиник, рашко-призренски и скендеријски митрополит Јоаникије и херцеговачки митрополит Јеремија, рукоположен у архијерејски чин и именован за викарног епископа, са титулом *митрополит кратовски*.⁵⁷

Судећи по Краљевићевој титули, као и по титулама каснијих викарних епископа, они су, највероватније, и раније имали звање *митрополит кратовски*. У историографији је то могло да изазове одређене забуне, односно да доведе до њиховог поистовећивања са ђустендилским (бањским, коласијским, кратовским) митрополитима, који су управљали Ђустендилском митрополијом. Међутим, викарни епископ Венедикт Краљевић добио је титулу по Кратову у близини манастира Бања, сада села

⁵⁴ В. Скарић, *Отпор реформама*, Изабрана дјела 1, Сарајево 1985, 187; С. Вуковић, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, 180.

⁵⁵ С. Вуковић, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, 64.

⁵⁶ Н. Радосављевић, *Краљевић, Венедикт*, Српски биографски речник 5, Нови Сад 2011, 327.

⁵⁷ С. Вуковић, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, 64.

у околини Прибоја, а не по истоименом граду у северозападној Македонији, у коме је била једна од резиденција Ћустендилских митрополита.

У вези с Краљевићевим рукоположењем постоје противречни подаци. По њима, он је добио архијерејски чин тако што је у писму којим је Патријаршија наложила митрополиту Калинику I да именује викарног епископа извршио интерполацију, и уместо имена једног од његових придворних монаха, унео своје име.⁵⁸ Међутим, то је ипак мало вероватно: прво, Калиник би то лако увидео, и друго, Патријаршија је непрестано надгледала послове у свим митрополијама, и када је долазило до проблема реаговала позивајући у помоћ и локалне државне власти. У случају да се такво нешто десило, то сигурно не би било тешко исправити.

Мишљење Никодима Милаша, које прихвата и Ђоко Слијепчевић, нешто је другачије: по њима, у време одсуства митрополита Калиника, кратовски митрополит Венедикт Краљевић требало је да му, од прихода из епархије, даје 4.500,00 дуката годишње.⁵⁹ Никодим Милаш наводи и то да је митрополит Калиник сам прихватио да уместо препорученог кандидата буде рукоположен Краљевић, и то по препоруци свог писара Киријака.⁶⁰ Сви аутори који су се овим питањем бавили слажу се да је Краљевић рукоположен 1806. године.

Рукоположење Венедикта Краљевића отвара још једно питање: да ли је, као и остали архијереји, он на исти начин морао да буде потврђен и од црквене и од државне власти? Као што се из претходног текста види, њега је у архијерејски чин рукоположио сабор архијереја састављен од најближих митрополита, и то по наредби Патријаршије, заснованој на процени о неопходности таквог чина.⁶¹ Примера рукоположења од таквих *ad hoc* сабора било је пуно, а сваки изабрани митрополит морао је у царску благајну да уплати одређену суму новца (пешкеш), која је непосредно зависила од величине епархије, односно броја православних верника у њој. Али, Венедикт Краљевић није имао своју епархију по којој би се могло израчунати колико би платио берат о потврђивању, јер је за митрополију у којој се налазио надлежни митрополит ту обавезу већ измирио. Несумњиво је, међутим, да се постављање викарног епископа

⁵⁸ Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве* 2, 461.

⁵⁹ *Исто*, 461; Н. Милаш, *Православна Далмација*, 477.

⁶⁰ Н. Милаш, *Православна Далмација*, 477.

⁶¹ По канонима Православне цркве, епископи имају једнаку благодат и духовну власт. Због тога *један не може рукоположити другога, једнак једнакога*. Пошто је рукоположење епископа дело више власти, оно припада сабору архијереја Л. Мирковић, *Православна литургија* 2, Београд 1983, 121–122.

није могло извршити без сагласности државне власти, јер је он такође имао одговорност пред њом као и епархијски митрополит. Викарни епископ је, дакле, могао бити потврђен у звању уобичајеним актом у форми берата, или ферманом као царском заповести, који је достављан властима у области у којој се епархија налазила. А то је сигурно плаћано одређеном сумом новца.

У време краткотрајне самосталне управе Венедикта Краљевића у Дабробосанској митрополији, положај православних у Босанском пашалуку био је веома сложен. Османска војска из тог пашалука је у рату против српских устаника претрпела велике губитке, а део православних становника је, приликом продора устаничке војске у Босну, приступио њој, што је довело и до већег миграционог таласа ка Србији. Насиља неодговорних локалних носилаца власти, или војника који су се у нереду враћали са ратишта, посебно после пораза у биткама на Мишару 1806. и на Лозници 1807, умножила су се. Од хришћана је одузимано оружје, а за мирно понашање раје јамчили су њени прваци. То је био велики проблем кратовског митрополита Венедикта Краљевића. За све српске прваке, укључујући и митрополите, неко је морао да јемчи, али за њега то није учинио нико. Краљевић је због тога одлучио да емигрира у Хабзбуршку монархију.

Обећавши да ће прикупити одређену суму новца за свој откуп, Краљевић је био пуштен из травничког затвора, а у Хабзбуршку монархију прешао је 26. августа 1807. године. Међутим, његово објашњење дато пограничним властима није се састојало од молбе за лично спасавање, већ намере да тражи помоћ суседне силе у дизању буне у Босни. Владимир Ћоровић сматра да је, с обзиром на неке његове личне контакте у Босанској Крајини, свакако и радио на подизању буне, што су потврдила и нека каснија истраживања.⁶²

Карловачки митрополит Стефан Стратимировић примио је вести о Краљевићевом пребегу већ почетком септембра 1807. За боравиште му је, као нешто раније ужичко-ваљевском митрополиту Антиму, одредио манастир Бешеново. Он, међутим, није према њима имао исти однос: док је према Антиму Зепосу показивао велику наклоност, и позивао га код себе у Сремске Карловце у госте, у случају Венедикта Краљевића

⁶² В. Ћоровић, *Историја Срба* III, Београд 1989, 46–47. Митрополит Венедикт био је у сталном контакту са Јованом Јанчићем, који је подигао буну у Босанској крајини 1809. Ђ. Микић, *Буна Јована Јанчића*, Српска револуција 1804–1815. и Босна и Херцеговина, 223–226.

Стратимировић је био јасан, одредивши поменути манастир као једино место његовог привременог боравка.⁶³

Кратовски митрополит Венедикт Краљевић је, након боравка у Бешенову, априла 1808. прешао у устаничку Србију, и тамо се придружио београдском митрополиту Леонтију Ламбровићу. Узрок ове нагле промене у избору места боравка не може се приписати само његовом начину брзог доношења одлука. Васељенска патријаршија је, свакако и по налогу Порте, пратила ситуацију у Дабробосанској митрополији, која је његовим бекством остала и без викарног епископа. Посебну одговорност према тој ситуацији имао је управо дабробосански митрополит Калиник I. Он се, преко хабзбуршких власти, априла 1808. у неколико писама обратио писару Киријаку који је остао уз Краљевића, и од кога је вероватно добијао повратне информације о кретању и деловању свог викарног епископа. Из те чињенице јасно се види да је и митрополитски писар такође прешао у Хабзбуршку монархију, али и то да је беспоговорно слушао само митрополита Калиника I.⁶⁴ Да је писар Киријак био поверљив човек Патријаршије потврђује и чињеница да су преко њега слате и поруке о амнестији за ужичко-ваљевског митрополита Антима Зепоса.⁶⁵ Писма су до Киријака путовала посредно, преко Николаса Бекеле, царског комесара у Пешти. Краљевић је очигледно претпостављао да је под надзором, и због тога се одлучио на прелазак у устаничку Србију, што је практично значило потпуни прекид комуникације како са Патријаршијом, тако и са османским властима.

С обзиром на то да је београдски митрополит Леонтије тада био у немилости српских устаничких власти, Краљевић је већ у мају 1808, са пасошем који му је обезбедио дипломатски агент Русије у Србији Константин Константинович Родофиникин, отишао у Далмацију, где се ставио на располагање француским генералима Мармону и Дандолу.⁶⁶ Тамо се показао корисним француским властима, којима је 1809. помогао

⁶³ Митрополит Антим Зепос је по сопственој жељи са пратњом октобра 1806. смештен у Бешенову, након што су хабзбуршке војне власти тражиле да све избеглице из Србије буду удаљене од границе. До тада, он се налазио у Сремској Митровици. Н. Радосављевић, *Антим Зепос, ужичко-ваљевски митрополит 1802–1814*, 280.

⁶⁴ Од Киријака је, највероватније, потекла и информација да је Краљевић рукополагао у свештенички чин и недовољно спремне, често веома младе кандидате, што је могло утицати и на Стратимировићев доста дистанциран однос према њему. *Николас Бекела митрополиту Стратимировићу*, Архив САНУ, фонд Б, 1–2 /1808.

⁶⁵ Н. Радосављевић, *Антим Зепос, ужичко-ваљевски митрополит 1802–1814*, 283.

⁶⁶ Н. Милаш, *Православна Далмација*, 478–479; Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве* 2, 462.

да угуше незадовољство аустрофилске струје анатемисањем њених заговорника, игумана Дубајића и једног од хајдучких вођа противфранцуског устанка, Борчила. Због тога је, у периоду кратког продора хабзбуршке војске у Далмацију 1809, био интерниран у манастир Бездин. Године 1810, 26. марта, када је француска власт била обновљена, постављен је за епископа Далматинске епархије, којој је придодата и Бока Которска.⁶⁷ Тиме је прекинута било каква његова веза са Дабробосанском митрополијом, али је његов даљи животни пут такође био занимљив.

Краљевић је, као рукоположени епископ, у Далмацији сачекао и крај француске и успостављање хабзбуршке власти 1814. године. Будући врло прагматичан, он се од тада према њеним представницима држао предусретљиво, шаљући у Беч различите меморандуме о стању цркве и народа у Далмацији да би, након што је сазнао да је митрополит Стратимировић предлагао његову смену, године 1818–1819. пред владу изашао са предлогом уније, која би била реализована отварањем семинарије у којој би радили унијатски учитељи из Галиције.⁶⁸ Идеја наметања уније по Краљевићевом предлогу била је неостварива и крајње опасна по мир у Далмацији, и он је то свакако морао да зна. А колико је била јака религиозност православних Срба у Далмацији говори управо детаљ из његове биографије, када је 1809. анатемом умирио антифранцуско расположење и дискредитовао присталице Хабзбуршке монархије. Међутим, његова крајња намера, која свакако није изнета у том предлогу, можда је била подизање образовног нивоа код православног свештенства.

Немири против уније избили су убрзо по доласку галицијских унијатских учитеља, да би кулминирали убиством њиховог каноника Ступницког 1821. године, а атентат је покушан и на самог Краљевића. Због тога је он следеће године напустио епархију и отишао у Падову, а потом у Венецију. Уз дозволу васељенског патријарха, служио је у православној цркви Св. Великомученика Георгија у Венецији, док га је у епархији заступао задарски свештеник Спиридон Алексијевић. Краљевић је пензионисан 1828. године. На челу Далматинске епархије га је заменио епископ Јосиф Рајачић.⁶⁹

Венедикт Краљевић се у Венецији бавио и књижевним радом.⁷⁰ Одликован је од грчког краља Отона I Орденом Спаситеља, док му је

⁶⁷ Н. Радосављевић, *Краљевић, Венедикт*, 327.

⁶⁸ На истом месту.

⁶⁹ На истом месту.

⁷⁰ Превео је са грчког на италијански Литургију Јована Златоустог под насловом *La divina liturgia di S. Giovanni Crisostomo* (1855), и оставио у рукопису расправу *Dissertazione sopra le cinque differenze tra la due chiese greca e latina*. Исто, 328.

руски цар Николај I поклонио скупоцену панагију. Када је реч о заговарању склапања уније, Патријаршија му је или опростила тај покушај уваживши његово покајање, или је прихватила да је била реч о томе да се преко унијатских учитеља подигне образовни ниво свештенства. Уколико орден грчког краља не би био поуздан доказ о томе да је Краљевић у тренутку његовог добијања био одан православљу, с обзиром на то да се није радило о Грку, већ о страном принцу изабраном на грчки престо, поклон руског императора Николаја I био је потврда за то. Из своје богате библиотеке Краљевић је све словенске књиге завештао православној цркви Св. Илије у Задру и Патријаршијској академији на Халки, док је грчка и латинска издања поклонио Атинској и другим грчким библиотекама. Венедикт Краљевић, очигледно најобразованији кратовски митрополит, умро је у Венецији 1862, у 97. години живота. У писаној опоруци навео је да никада није био унијат и да је увек био одан канонима Православне цркве и одлукама васељенских сабора.⁷¹

Хронологија догађаја повезаних са Краљевићевим пребегом из Босне и именовањем новог викарног епископа, даје другачију слику и о улози зворничког митрополита Евгенија, који је, по мишљењу Владислава Скарића и Саве Вуковића, као администратор преузео управу над Дабробосанском митрополијом одмах по одласку митрополита Калиника I за Цариград. Митрополит Евгеније постао је администратор тек након Краљевићевог преласка у Хабзбуршку монархију, када у Дабробосанској митрополији није било ни једног архијереја. Уосталом, то раније не би ни било могуће, јер током прве половине 1807. он још увек није био зворнички митрополит. О времену именовања зворничког митрополита Евгенија за администратора Дабробосанске митрополије постоји и прворазредан извор. Султан је о томе издао одговарајући ферман, који је сарајевском кадији упућен 5. фебруара 1808.⁷²

Питање новог викарног епископа решено је 1809, када се као митрополит кратовски помиње Јосиф, сестрић Калиника I.⁷³ Након смрти херцеговачког митрополита Јеремије 29. јула (10. августа) 1815, Јосиф је позван у Цариград, где је постављен и од царских власти потврђен за

⁷¹ На истом месту.

⁷² У ферману упућеном сарајевском кадији наводи се да је митрополит Калиник тренутно у Цариграду *ради неких послова*, и да је на молбу Синода и патријарха митрополит Евгеније одређен за његовог наследника. М. С. Филиповић, *Почеци и прошлост Зворничке епархије*, Богословље 8 (23) (Београд 1964) 112–113; С. Вуковић, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, 180.

⁷³ Н. Радосављевић, *Херцеговачки митрополити 1766–1878*, 180.

херцеговачког архијереја.⁷⁴ Али, све до доласка новог митрополита Венијамина, он је наставио да као администратор управља и Дабробосанском митрополијом.⁷⁵ Овим је решено једно важно питање из историје Дабробосанске митрополије, и потврђена чињеница да је и након Калиниковог одласка за Цариград и Краљевићевог напуштања епархије 1807, именовањем прво администратора, а потом и новог викарног епископа, брзо успостављен канонски поредак у њој.

И даља биографија викарног епископа Јосифа такође је занимљива. Како тврди архимандрит Јоаникије Памучина, он је у Херцеговачку митрополију дошао 1817. године.⁷⁶ У тој епархији је, и поред неспоразума са неким духовним лицима, много урадио. Од Али-паше Ризванбеговића успео је да добије дозволу за обнову мостарске цркве 1834, а потврдио је и Устав цркве, којим је његова власт у располагању црквеном имовином ограничена.⁷⁷ У време Грчког устанка, 1821, заједно са митрополитима дабробосанским и зворничким, Јосиф је ухапшен и затворен у Травник, одакле су сва тројица пуштени тек када су тешко оглобљени, и након што су верницима упутили прокламације којим их позивају на мир.⁷⁸ Поменути митрополит остао је на челу Херцеговачке митрополије до 1835, када је постао члан Светог синода, а потом и митрополит Димитријаде. Од 1837. у Херцеговачкој митрополији га је заменио митрополит Прокопије.⁷⁹ На чело Херцеговачке митрополије Јосиф се поново вратио 1848, по одласку Бугарина Аксентија III Петрова Чешмеџијева, касније једног од најзначајнијих заговорника стварања аутономне бугарске цркве. До тада, Јосиф се налазио у Светој Гори, а у Цариград је поново позван након што

⁷⁴ Ј. Памучина, *Почетак доласка грчки владика у Херцеговину*, 255.

⁷⁵ Јосиф се из Цариграда након избора за херцеговачког митрополита сигурно вратио пре 1. (13) марта 1816, када је издао једну синђелију свештенику Ђорђу у власеничком кадилуку, и одредио приходе које може да прима од верника. На том документу стајао је његов нови печат, на коме је, у централном делу на османскотурском, а по ободу на грчком језику, урезан текст који гласи: *Јосиф митрополит херцеговачки*. Саму повељу митрополит је потписао речима *Ерцеговачки Јосиф и молитвеник ваи*, али су у Дабробосанској митрополији знали да се ради о њиховом архијереју, који је још увек вршио управу над њом до доласка новоизабраног митрополита. *Синђелија митрополита Јосифа јереју Ђорђу од 1. (13) марта 1816*, (приредио С. Б.), Дабробосански изворник за 1887, бр. 1, св. 6 (1887) 93.

⁷⁶ Ј. Памучина, *Почетак доласка грчки владика у Херцеговину*, 256–257.

⁷⁷ Н. Радосављевић, *Херцеговачки митрополити 1766-1878*, 182.

⁷⁸ *Исто*, 182–183.

⁷⁹ *Исто*, 183.

је отклоњена сумња да је учествовао у завери против васељенског патријарха Григорија VI. Митрополита Јосифа су у епархији сачекали озбиљни проблеми, пре свега велики дуг од 600.000,00 гроша. На његове услуге рачунао је и Али-паша Ризванбеговић, који му је чак послао и новац за путне трошкове. У време експедиције Омер-паше Латаса 1850, када је сломљен отпор локалне босанске муслиманске аристократије и учвршћена централна власт, Али-паша Ризванбеговић покушао је да га употреби за комуникацију са командом Латасове експедиције, али без успеха. Митрополит Јосиф вратио се 1854. године у Свету Гору, где је, већ у дубокој старости, дочекао крај живота.⁸⁰

И дабробосански митрополит Венијамин, Калиников наследник, имао је викарног епископа. Венијамин је на дабробосански архијерејски престо дошао 1816, након српских устанака, и на њему остао све до смрти, између маја и новембра 1835. године.⁸¹ Око његове смрти постоје контрадикторни подаци. Док Сејфудин Кемура и Владимир Ћоровић наводе да је у сицилу Цареве џамије у Сарајеву 10. октобра 1834. заведено да је Венијамин умро, и да су власти о томе известили, како се наводи, *попови, који моле да се постави нови архијереј*,⁸² податак који наводи Драгутин Анастасијевић о указу васељенског патријарха Константина II од маја 1835. о унапређењу Дабробосанске митрополије у патријаршијској ранглисти то демантује. У овом указу јасно се наводи да је ранг митрополије уздигнут *одмах иза митрополије писидиске*, пре свега захваљујући преданом пастирском раду митрополита Венијамина, *који се у том тренутку налазио у Цариграду*.⁸³ Како се у истом протоколу Васељенске патријаршије из новембра 1835. већ помиње нови дабробосански митрополит Амвросије, јасно је да је Венијанин умро између маја и новембра те године.⁸⁴

Викарни епископ митрополита Венијамина био је Глигорије (Григорије). О његовој делатности сачувано је мало података. И Глигорије се помиње у *Шематизму Дабробосанске митрополије за 1884, 1885. и*

⁸⁰ Исто, 190–191.

⁸¹ С. Вуковић, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, 66.

⁸² С. Кемура – В. Ћоровић, *Прилози за историју Православне цркве у Босни и Херцеговини у XVIII и XIX стољећу*, док. 22, 434.

⁸³ Дабробосанска митрополија постала је митрополија 1. класе, 67. у ранг листи Васељенске патријаршије. Д. Анастасијевић, *Кроз једну збирку новијих аката Цариградске патријаршије*, 115–116.

⁸⁴ Исто, 117.

1886. годину.⁸⁵ На основу титулације претходних, али и каснијих викарних епископа Дабробосанске митрополије, може се претпоставити да је и његова архијерејска титула била *митрополит кратовски*. Један прворазредан извор, редак када су у питању кратовски митрополити, омогућава да се са сигурношћу утврди до када је митрополит Глигорије остао у епархији. То је било све до јула 1837. године, две године након Венијаминове смрти и доласка новог дабробосанског митрополита Амвросија. Наиме, у писму од 1. (13) августа те године, подноси се редован извештај кнезу Милошу Обреновићу о стању у Мокрогорском карантину, његов директор Матеја Христић навео је да је на карантинском боравку и *бивши сарајевски митрополит Глигорије*. За митрополита се наводи да је дошао дан раније, и да је био на пропутовању *за Свету Гору, у отечество своје*.⁸⁶ Овај податак указује на то да је митрополит Глигорије пре доласка у Дабробосанску митрополију био светогорски монах, где се 1837. и вратио. Сава Косановић за Глигорија наводи да је владао изузетном вештином веза златом по свили и кадифи, као и израдом свештених одежа (епитрахиљи, набедреници, омофоре, наруквице...), и да је тај занат пренео на неке од верника.⁸⁷

У Косановићевом *Шематизму православне митрополије и архидијецезе Дабробосанске за годину 1884, 1885 и 1886*. се, уз наредна два дабробосанска митрополита, Амвросија и Игњатија I, не спомињу викарни епископи. Добро обавештеном писцу овог шематизма они су и хронолошки били блиски, па није могуће да је превидео постојање њихових викара. Митрополит Амвросије ступио је на трон дабробосанске митрополије пре новембра 1835, када је потписан на синодалном акту патријарха Григорија VI, којим се митрополиту Касандре даје титула *пречасни и залива Термаичког (Солунског)*.⁸⁸ Амвросије је био у Босни у време када су отпочеле танзиматске реформе у Османском царству, којима се, због потенцијалног губљења војничких привилегија, противила муслиманска аристократија у Босанском пашалуку. Нашавши се у

⁸⁵ С. Косановић, *Шематизам православне митрополије и архидијецезе Дабробосанске за годину 1884, 1885 и 1886*, 3.

⁸⁶ *Књажевска канцеларија, ужичка нахија (1831–1839)*, књига друга : документи, прир. Н. Радосављевић, Београд-Ужице 2006, док. 588, 261–262.

⁸⁷ Овај необичан податак митрополит Сава Косановић забележио је на основу казивања Глигоријевих савременика, који су тим уметничким занатом овладали уз његову помоћ. С. Косановић, *Преглед биљежака или извора о дабарским епископима и дабро-босанским митрополитима*, 85.

⁸⁸ Д. Анастасијевић, *Кроз једну збирку новијих аката Цариградске патријаршије*, 117.

околностима које нису биле регуларне, он је чак био приморан да потпише и једну петицију против управе везира Мехмед Ведиhi-паше. Зато му је, по наредби великог везира, патријарх наложио да напусти епархију и да оде да живи у Енос, његово родно место. Међутим, он је то одбио и прешао је у Кнежевину Србију. Како је боравак у Србији био условљен и сагласношћу Порте, Амвросије је из ње отишао у Буковину, где је основао вишу јерархију тамошњих старообретаца. Међутим, касније је интерниран у Цеље, где је 1863. умро.⁸⁹

Амвросија је 1842. наследио митрополит Игњатије I, родом са острва Лерос⁹⁰, који је на челу Дабробосанске митрополије 1850. дочекао и експедицију Омер-паше Латаса. Игњатије је претходно био самоковски митрополит. Када је дошла Латасова управа, трудио се да православне вернике обавести о томе која су њихова права и обавезе, како поново не би дошло до злоупотреба од стране читлук сахибија.⁹¹ И Амвросије и Игњатије I су, очигледно, били ослоњени на протосинђеле и друге придворне монахе из своје канцеларије, као и на локалне протопрезвитере по кадилуцима, на које је била издељена провинција.

Наследник митрополита Игњатија I на челу Дабробосанске митрополије био је митрополит Прокопије. На чело епархије дошао је 1852, што се може утврдити и на основу чињенице да је његов претходник крајем 1851. године још увек био на њеном челу.⁹² Прокопије је био Грк, а за викарног епископа имао је кратовског митрополита Антима, за кога у свом раду *Хронолошки ред митрополита – епископа српско православне Дабробосанске епархије* Сава Косановић наводи да је био Србин рођен у Босни, син сарајевског ефимера, свештеника Захарија.⁹³ Његова биографија пре рукоположења у архијерејски чин на основу расположивих извора није позната, али се сигурно радило о угледном и образованом монаху који је, највероватније као и Краљевић, био рукоположен од сабора географски најближих архијереја, а затим потврђен од Патријаршије и

⁸⁹ Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве* 1, 463; С. Вуковић, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, 11.

⁹⁰ С. Косановић, *Хронолошки ред митрополита–епископа српскоправославне Дабробосанске епархије*, 224.

⁹¹ Н. Радосављевић, *Грађа за историју Сарајевске (Дабробосанске) митрополије 1836–1878*, Београд 2007, док. 4, 31–32; док. 5, 33–34; док. 7, 37–38.

⁹² По тврђењу Саве Косановића, митрополит Игњатије умро је 1852. у Цариграду од болести срца. С. Косановић, *Хронолошки ред митрополита – епископа српскоправославне Дабробосанске епархије*, 224.

⁹³ *Исто*, 224.

државних власти. Архијерејска титула такође му је била *митрополит кратовски*, а тако се и потписивао у документима које је издавао. На основу неколико извора, насталих у времену од 1854. до 1856. године, стиче се утисак да је он прво потпуно слушао наредбе претпостављеног митрополита Прокопија, а затим готово самостално управљао Дабробосанском митрополијом.

У писму од 14. (25) јула 1854. године, насталом у Травнику, где се задесио током обиласка епархије, Антим налаже зеничком свештенику да *новац за митрополита* (свакако Прокопија), донесе у Травник, и потписује се као *кратовски Антим, во Христе теплејиши молитвеник*.⁹⁴ У овом писму још увек се јасно види црквени поредак у Дабробосанској митрополији, јер он извршава своје обавезе које је добио од надређеног архијереја. Међутим, у циркулару од 1. (13) јануара 1856, упућеном свештенству и верницима целе Дабробосанске митрополије, којим их позива на оданост султану и верност земаљским и духовним властима, митрополит Прокопије уопште се не помиње. Штавише, Антим у њему наводи следеће: *мени је државни цар дао ферман и прочи оправи за слободу и за рахатлук, да судим вама, а није вама дао да ви људи, као прости, да судите нама...*⁹⁵ Време у коме је овај циркулар настао било је веома сложено за хришћане у Босанском ејалету. Кримски рат Османског царства и алијансе западних сила против Русије био је у току, док је опрез османских власти према држању православних словенских поданика био увећан. Ипак, својим мирним држањем Кнежевина Србија допринела је и очувању мира на просторима Босанског пашалука, мада је било одређених устаничких покрета.⁹⁶

У времену када је национална свест била сазрела, а тежње за ослобођењем и уједињењем са Србијом нарастале, било је неприродно да се поданици Срби моле за победу османске војске у рату против Русије, силе гаранта статуса Кнежевине Србије. Отворену лојалност према Порти

⁹⁴ Н. Радосављевић, *Грађа за историју Сарајевске (Дабробосанске) митрополије 1836–1878*, док. 11, 44–45.

⁹⁵ *Исто*, док. 13, 47–48.

⁹⁶ У овом рату Османско царство су великим војним контингентима подржали Велика Британија, Француска и Пијемонт. Рат је завршен Париским миром 1856. и гаранцијом интегритета Османског царства, док је покровитељство Русије над румунским дунавским кнежевинама (Влашка, Молдавија) и Кнежевином Србијом пренето на Концерт великих сила. Русија је, тако, била привремено истиснута са Балканског полуострва. *Историја српског народа* 6–1, Београд 1981, 495 (М. Екмечић).

исказивао је само танак слој богатих трговаца, који су имали пословне интересе широм Османског царства. У овом случају отвара се и питање зашто је поменути циркулар писао викарни епископ Србин, а не надлежни дабробосански митрополит Прокопије. То би могло да се објасни стањем ауторитета међу верницима. Прокопије је већ био у озбиљном сукобу са Сарајевском црквеном општином, и због тога није имао већег угледа у народу.⁹⁷ Сем тога, није без значаја и чињеница да је он био Грк, док је кратовски митрополит Антим потекао из локалне средине, због чега је био више поштован од верника него архијереј са којим Сарајевска црквена општина није лако могла да нађе заједнички језик. Исте 1856. године, Прокопије је опозван из Дабробосанске митрополије. Наследио га је митрополит Дионисије I.⁹⁸

Митрополит Дионисије I остао је упамћен као добар архијереј, који је у великој мери утицао на то да црквене општине у Дабробосанској митрополији буду боље организоване, да се верници држе православних канона, и да се отвори што више школа. Посебна пажња са његове стране посвећивана је управо отварању школа, и настојању да се за учитеље одаберу образовани људи који потичу из локалних средина, како не би често напуштали посао.⁹⁹ Његова свестрана делатност условила је да активност викарних епископа буде мање видљива, односно да се одвија у складу са његовим наредбама, иако Сава Косановић у *Шематизму православне митрополије и архидијецезе Дабробосанске за годину 1884, 1885 и 1886.* помиње да их је, уз њега, у различитом времену, било најмање три. Међутим, прво питање које се у разјашњавању постојања Дионисијевих викарних епископа поставља, свакако је то до када је кратовски митрополит Антим остао на тој дужности. Сава Косановић наводи да је кратовски митрополит Антим умро, и да је, у време

⁹⁷ Митрополит Прокопије се противио намери општине да прошири цркву, што је подразумевало и измештање митрополитског конака, изгорелог у пожару 1852. Поред тога, био је незадовољан и пристојном кућом која му је уместо конака купљена. И поред посредовања власти, па чак и страних конзула да се са општином договори, није попустио. В. Скарић, *Сарајево у другој половини 18. вијека*, Изабрана дјела 1, 241.

⁹⁸ На истом месту.

⁹⁹ С. Вуковић, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, 170; Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве* 2, 463. Више извора о делатности митрополита Дионисија I на отварању школа, али и о његовим позивима на одржавање добрих односа са припадницима осталих вера у Босанском ејалету, видети: Н. Радосављевић, *Грађа за историју Сарајевске (Дабробосанске) митрополије 1836–1878*, 49–101.

митрополита Дионисија I, први викарни епископ био Антимов отац Захарије, који је у међувремену примио монашки чин и добио име Софроније.¹⁰⁰ Након њега, помиње се и следећи Дионисијев викарни епископ, Неофит, о коме такође нема ближих података.¹⁰¹ Из времена управе митрополита Дионисија I, сачуван је помен још једног епископа, Данила, за кога се наводи да је освештао цркву у Ливну 1859, када је довршена њена градња.¹⁰² Међутим, то је јединствен помен овог архијереја, а како је Попис у коме се помиње настао 28 година касније, и то не увек на основу прворазредних података, у вези с улогом овог епископа мора се оставити мала резерва.¹⁰³

Дабробосанског митрополита Дионисија I наследио је пре 2. децембра 1860. Игњатије II, такође одговоран архијереј, који је наставио рад на подизању школа, а 1866. новчаним прилогом у великој мери допринео утемељењу Босанско-бањалучке богословије.¹⁰⁴ И он је, такође, имао викарног епископа. По Сави Косановићу, то је био кратовски митрополит Висарион.¹⁰⁵ Из сачуваних и доступних извора нема података о његовом пореклу, школовању и другим биографским карактеристикама. Међутим, сачувани су неки извори који омогућавају да се тачније одреди време у коме је био у Дабробосанској митрополији. Тако је, судећи по *Попису цркава и манастира Дабробосанске митрополије за 1887*, он 1864. освештао цркву у селу Сасе, у близини Сребренице.¹⁰⁶ Исти архијереј освештао је цркву Рождества Пресвете Богородице у Чечави код Тешња и цркву Силаска Светог Духа у Возући 1865, а цркву у Млечкој 1866. године.¹⁰⁷ О његовој активности остао је сачуван још један, прворазредан извор. Ради се о писму митрополита Игњатија II свештенику Стефану

¹⁰⁰ С. Косановић, *Хронолошки ред митрополита–епископа српскоправославне Дабробосанске епархије*, 224.

¹⁰¹ На истом месту.

¹⁰² *Пријеглед протопрезвитерата, парохија са бројем села, кућа и душа, српско – православног свештенства и описом цркви у Дабро-босанској дијецези у години 1887*, Додатак Дабробосанском источнику за 1887, Сарајево 1887, 21.

¹⁰³ Могуће да је наведено погрешно име.

¹⁰⁴ О митрополиту Игњатију II опширније: Н. Радосављевић, *Игњатије, митрополит дабробосански*, Српски биографски речник 4, Нови Сад 2009, 98–99.

¹⁰⁵ С. Косановић, *Шематизам православног митрополије и архидијецезе Дабробосанске за годину 1884, 1885 и 1886*, 3.

¹⁰⁶ *Пријеглед протопрезвитерата, парохија са бројем села, кућа и душа, српско – православног свештенства и описом цркви у Дабро-босанској дијецези у години 1887*, 33.

¹⁰⁷ *Исто*, 11, 27, 33.

Поповићу из Зенице од 21. фебруара (4. марта) 1867. Митрополит Игњатије II пише да су три парохијана из Зенице била код њега, и жалила се како на зеничке свештенике, тако и на *епископа* који је забранио да се служи Света литургија у новој, још увек неосвештаној цркви или капели. Исти људи су, како се у писму наводи, у *неким новинама* објавили и то да је, да би је освештао, епископ од њих затражио 4.000,00 гроша.¹⁰⁸ Иако се не помиње име епископа, очигледно се радило о кратовском митрополиту Висариону који је, пролазећи кроз Зеницу, видео да се обављају обреди у неосвештаној цркви или капели, па је то свештеницима забранио. Митрополит Игњатије II поручио је свештеницима у Зеници да с тим у вези немају чега да се боје, и да су сви ти наводи неистинити. У писму се јасно истиче и редослед догађаја које би митрополит предузео да је од њега нешто тражено. Он истиче да је била *ствар немогућа* да *епископ* уради нешто без његовог знања, јер код себе није имао ни ствари које су неопходне за освештање цркве. Да би црква била освештана, црквена општина прво би морала да се обрати њему, па би он онда наредио викарном епископу да освешта цркву, што се није десило.¹⁰⁹ Из овог писма види се и које су то послове викарни епископи најчешће обављали: обилазили су епархију и по налогу митрополита вршили одређене обреде или прикупљали архијерејске приходе.

Митрополит Игњатије II умро је у Бањој Луци 1868.¹¹⁰ Наследио га је Дионисије II Илијевић (Илиев), Бугарин који је претходно веома успешно управљао Зворничком митрополијом. Међутим, његови напори да заведе бољи поредак и у црквеном и у просветном животу, о чему најбоље сведоче посланице које је упућивао верницима, нису увек били добро схваћени. И он је имао неспоразуме са Сарајевском црквеном општином, након чега је затражио да се поново врати у Зворничку митрополију, у којој је и остао до 1891.¹¹¹ По Сави Косановићу, Дионисије II Илијевић је имао викарног епископа, Данила, о коме осим његових навода нема других података.¹¹² Међутим, у *Пријегледу протопрезвитерата, парохија са бројем села, кућа и душа, српско – православног свеиштенства*

¹⁰⁸ Н. Радосављевић, *Грађа за историју Сарајевске (Дабробосанске) митрополије 1836–1878*, док. 66, 122–123.

¹⁰⁹ *Исто*, 123.

¹¹⁰ *Исто*, *Игњатије, митрополит дабробосански*, 99.

¹¹¹ О делатности митрополита Дионисија II Илијевића, опширније: Н. Радосављевић, *Шест портрета православних митрополита 1766–1891*, 105–122.

¹¹² С. Косановић, *Шематизам православне митрополије и архијерејезе Дабробосанске за годину 1884, 1885 и 1886*, 3.

и описом цркви у Дабро-босанској дијецези у години 1887, помиње се да је црква Свете Тројице у селу Лијешће код Бихаћа освештана од *архијереја Пајсија 1870*, што указује да је у том тренутку он можда био Дионисијев викарни епископ.¹¹³

Говорећи о Пајсију, Светислав Давидовић, не указујући на изворе, наводи да је он остао викарни епископ све време управе дабробосанског митрополита Антима, који је на челу Дабробосанске митрополије био од 1874. до 1880.¹¹⁴ Међутим, и у Пајсијевом случају неопходно је утврдити право чињенично стање. На основу прворазредних историјских извора, са сигурношћу се може закључити да је Дионисија II Илијевића на трону дабробосанских митрополита наследио он, а не Антим. У писму од 28. јуна (10. јула) 1872, упућеном зеничкој црквеној општини с молбом да се на српски црквени сабор у Сарајево упути представник са пуномоћјем, Пајсије се потписао као *архиепископ сарајевски и митрополит босански*, што је титула која јасно указује да је он управљао Дабробосанском митрополијом.¹¹⁵ Пајсије је, иако Грк, успео да добро научи српски језик, јер је претходно био зворнички митрополит. У преписци је користио реформисано писмо Вука Караџића. Активно је учествовао и у раду Скупштине Дабробосанске митрополије марта 1873, која се бавила црквеним питањима и проблемима оснивања школа. Знајући да се ништа не може постићи без договора са османским властима, трудио се да добије подршку босанског везира, који је повремено излазио у сусрет његовим молбама. Умро је 1874. године.¹¹⁶

Пре коначног закључка о Пајсијевом идентитету, неопходно је осврнути се и на податке које о њему дају Радослав Грујић и Сава Вуковић. По њима, овај архијереј је, пре успостављања Бугарске егзархије 1870/71, био видински митрополит, одакле је због стварања нове аутономне цркве морао да оде.¹¹⁷ То се противи претпоставци да је претходно био викарни епископ Дионисија II Илијевића, а која се намеће из чињенице да

¹¹³ *Пријеглед протопрезвитерата, парохија са бројем села, кућа и душа, српско-православног свеиштенства и описом цркви у Дабро-босанској дијецези у години 1887*, 27.

¹¹⁴ С. Давидовић, *Српска православна црква у Босни и Херцеговини од 960. до 1930. године*, 71.

¹¹⁵ Сабор је расправљао о уређењу црквених и просветних послова у Дабробосанској митрополији. Н. Радосављевић, *Грађа за историју Сарајевске (Дабробосанске) митрополије 1836–1878*, док. 80, 149–150.

¹¹⁶ В. Скорић, *Сарајево у другој половини 18. вијека*, 270–272.

¹¹⁷ *Азбучник Српске православне цркве по Радославу Грујићу*, 66; С. Вуковић, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, 393.

је 1870. освештао цркву у Лијешћу.¹¹⁸ С обзиром на то да је дабробосански митрополит Пајсије на чело епархије дошао 1872, и то из Зворничке митрополије, могуће је да је цркву у Лијешћу освештао не као викарни епископ, већ на молбу Дионисија II Илијевића, који је могао бити оправдано спречен да то уради. Друга могућност, коју такође не треба искључити, је да се и у овом случају, као када је реч о Јоаникију рашко-призренском и Јоаникију зворничком, радило о два архијереја са истим именом.

Након Пајсија, управу над Дабробосанском митрополијом је 1874. године преузео митрополит Антим, који се није најбоље снашао у времену Велике источне кризе и устанка у Босни и у Херцеговини.¹¹⁹ У време његове управе не помињу се одмах викарни епископи. Личност од његовог највећег поверења био је протосинђел Венијамин.¹²⁰ Међутим, изгледа да је за његовог викарног епископа ипак био изабран архимандрит Сава Косановић. У каснијем периоду, након аустроугарске окупације Босне и Херцеговине, дабробосански митрополити нису имали помоћне епископе.

У периоду од укидања Пећке патријаршије 1766, до аустроугарске окупације Босне и Херцеговине 1878. године, на архијерејском престолу Дабробосанске митрополије сменило се 13 митрополита, од којих су се неки у управљању њоме ослањали на придворне монахе, а неки на викарне епископе. Најчешћа титула викарних епископа била је *митрополит кратовски*. Њен корен је у имену села Кратово у близини манастира Бања, у коме је било прво средиште митрополије. Викарних епископа у периоду 1766–1878. било је најмање 10, од којих су четворица сигурно били српског порекла. За дабробосанске митрополите, који су углавном били Грци из удаљених области, или Словени школовани у Васељенској патријаршији, помоћ викарних епископа локалног порекла била је важна, јер су својим познавањем месних прилика у великој мери олакшавали њихову духовну мисију. Неки од архијереја су, међутим, предност давали својим сународницима, чак и рођацима. За већину викарних епископа тешко је утврдити и основне биографске податке. Међутим, може се тачно одредити како је текао поступак њиховог избора и рукоположења. Они су били рукополагани на исти начин као и остали архијереји, и то од сабора који су најчешће чинили митрополити из најближих епархија. Претходно је Патријаршија доносила одлуку о потреби за викарним епископом, и то

¹¹⁸ Видети нап. 113.

¹¹⁹ Антим је формално остао на челу Дабробосанске митрополије до 1880. С. Вуковић, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, 20.

¹²⁰ Н. Радосављевић, *Грађа за историју Сарајевске (Дабробосанске) митрополије 1836–1878*, док. 86, 158–159.

у писменој форми саопштавала дабробосанском митрополиту. Остаје, међутим, отворено питање форме патријаршијске синђелије, али и потврде султана у њиховом достојанству, које су морали да имају. Викарни епископи нису имали своју епархију, нити потпуну духовну власт у епархији, која је указом у форми султановог берата или фермана потврђивана дабробосанским митрополитима, за шта је царској благајни плаћана одређена сума новца. Ипак, на основу готово свих дипломатичких исправа ове врсте (берати, фермани), јасно је да је и османско законодавство, које се није дубље мешало у унутрашњу структуру цркава, предвидело могућност постојања епископа који су били помоћници епархијским митрополитима. А то не би имало никакву практичну сврху уколико и они нису плаћали одређени пешкеш царској благајни. Након рукоположења, викарни епископи су свакако добијали патријаршијску синђелију, у којој је, поред података о том чину, морао бити наведен и делокруг њиховог рада. У време одсуства дабробосанских митрополита из епархије, на викарне епископе прелазила је потпуна духовна власт. Након аустроугарске окупације Босне и Херцеговине, викарни епископи у Дабробосанској митрополији нису постојали.

Nedeljko V. Radosavljević

**VICARY BISHOPS OF THE METROPOLIS OF DABRO-BOSNIA
(1766-1878)**

Summary

From the time of abolition of the Patriarchate of Peć in 1766 up to the occupation of Bosnia and Herzegovina in 1878, the Dabro-Bosnian metropolis was the largest diocese with the predominantly Serbian congregants within the Ecumenical Patriarchate. In order to perform their duties more efficiently, the Dabro-Bosnian metropolitans often appointed vicary bishops with the title of *metropolitans of Kratovo*. During the above-mentioned period, thirteen Dabro-Bosnian and at least ten metropolitans of Kratovo were recorded. Among them were no less than four Serbs, three of which were certainly born in Bosnia. In normal circumstances, they assisted Dabro-Bosnian metropolitans in their diocesan duties. During the absence of metropolitans, vicars gained the full spiritual power. When it comes to their appointment, a council of bishops of neighboring dioceses would perform it after the Patriarchate's evaluation of the necessity for their service. They also received the decree of approval from the Sultan, for which they had to pay a certain sum of money. The most famous vicary bishops of the Dabro-Bosnian metropolis were Venedikt Kraljević, who became a Dalmatian bishop in 1810, and Joseph, who became a Metropolitan of Herzegovina in 1816. The fragmentary data that are preserved for other vicary bishops still allow their identification and determining the time of service, area of origin and previously unknown biographical details.

Keywords: Ottoman Empire, Ecumenical Patriarchate, Dabro-Bosnian metropolis, vicary bishops, metropolitans of Kratovo, election, duties, rights.

Чланак примљен: 15. 04. 2013.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 02. 09. 2013.